

INHOUD

VOORWOORD	9
INCUBANTEN	19
GEBOORTE VAN HET PAVILJOEN	51
HET ZIEKBED	89
HOE HET ORAKEL IS UITGEKOMEN	127
NEPVERHALEN	149
IN DE TEMPEL VAN GIULIETTA MASINA'S TRANEN	181
VERSLETEN	209
DEATHWATCH	221
EPILOOG / EN WAT MIJN BEHOUD IS GEWEEST	239
NOTEN	250
BIBLIOGRAFIE	263
WOORD VAN DANK	268

In 1972 had Susan Sontag een nieuw werk in gedachten dat 'On Women Dying' moest gaan heten, of 'Deaths of Women' of 'How Women Die'. In haar dagboek noteerde ze onder de kop 'materiaal' een lijst van elf sterfgevallen, waaronder de dood van Virginia Woolf, de dood van Marie Curie, de dood van Jeanne d'Arc, de dood van Rosa Luxemburg en de dood van Alice James.¹ James was in 1892 op tweeënveertigjarige leeftijd aan kanker overleden. Zij noemde haar borsttumor in haar dagboek 'dat gruwzame ding in mijn borst'.² Sontag haalt dit later aan in *Illness as Metaphor (Ziekte als metafoor)*, het boek dat ze schreef nadat ze zelf was behandeld aan de kanker die in 1974, op haar eenenveertigste, bij haar was geconstateerd.³

Ziekte als metafoor laat al het persoonlijke weg uit het verhaal van kanker. Nergens gebruikt Sontag 'ik' en 'kanker' in één zin. Rachel Carson krijgt in 1960 de diagnose kanker, als ze drieënvijftig is en werkt aan *Silent Spring (Dode lente)*, een van de meest belangwekkende boeken in de culturele geschiedenis van kanker. Carson spreekt zich niet uit over haar ziekte, waaraan ze in 1964 bezwijkt.⁴ Aan Sontags dagboek-aantekeningen tijdens haar behandeling valt op hoe schaars ze zijn en hoe weinig erin te lezen valt. Het kleine beetje dat er wel in staat is illustratief voor de wissel die borstkanker op je denkvermogen trekt, voornamelijk als gevolg van chemotherapie, die hevig kan ingrijpen in je cognitieve functioneren.

In februari 1976, midden in een ronde chemotherapie, schrijft Sontag: 'Ik moet aan mentale fitness gaan doen.' De volgende dagboekaantekening is van juni 1976, maanden later: 'Als ik weer brieven kan schrijven...'⁵

In de roman *Valley of the Dolls* van Jacqueline Susann uit 1966 sterft het personage Jennifer, doodsbang voor een borstamputatie nadat er kanker bij haar is geconstateerd, aan een opzettelijke overdosis.⁶ 'Mijn hele leven,' zegt Jennifer, 'heeft het woord kanker gelijkgestaan met dood, doodsangst, iets zo vreselijks dat ik erbij in elkaar kromp. En nu heb ik het. En het gekke is: ik ben totaal niet bang voor de kanker zelf – zelfs niet als die mijn doodvonnis betekent. Ik ben alleen bang voor hoe het zal ingrijpen in mijn leven.' De feministische auteur Charlotte Perkins Gilman, bij wie in 1932 borstkanker werd vastgesteld, pleegt ook zelfmoord: 'Ik verkies chloroform boven kanker.'⁷ Jacqueline Susann, op haar vierenvestigste gediagnosticeerd, sterft aan borstkanker in 1974, het jaar dat die ziekte bij Sontag wordt vastgesteld.

In 1978 wordt bij de dan vierenvestigjarige dichteres Audre Lorde ook borstkanker geconstateerd. Anders dan Sontag gebruikt Lorde de woorden 'ik' en 'kanker' wel in relatie tot elkaar, met name in haar beroemde werk *The Cancer Journals*, dat naast een relaas van haar diagnose en behandeling ook een oproep tot strijd is: 'Ik wil niet dat dit louter een verhaal wordt over rouw. Ik wil niet dat dit louter een verhaal wordt over tranen.' Lorde zag de crisis van borstkanker als 'het nauwgezette bestuderen door de strijder van nóg een wapen'.⁸ Lorde overlijdt in 1992 aan borstkanker.

Net als Lorde doet de Britse romanschrijfster Fanny Burney, die in 1810 haar borstkanker ontdekt, in ik-vorm verslag van haar borstamputatie.⁹ Die vindt zonder verdoving en bij volledig bewustzijn plaats:

...geen dagen, geen weken, maar maandenlang kon ik niet over die vreselijke ervaring praten zonder haar als het ware opnieuw door te maken! Ik kon er niet ongestraft aan terugdenken! Ik was ziek, ik was ontregeld door één enkele kwestie – nog steeds, negen maanden later, bezorgt het opschrijven van mijn relaas me hoofdpijn! En dit ellendige relaas...

‘Schrijf aforistisch,’ noteert Sontag in haar dagboek als ze overdenkt welke toon ze in *Ziekte als metafoor* bij het schrijven over kanker moet aanslaan.¹⁰ Borstkanker verhoudt zich ongemakkelijk tot de ‘ik’ die over ‘die vreselijke ervaring’ praat en ‘dit ellendige relaas’ optekent. Soms wordt deze ‘ik’ weggevaagd door kanker, soms al bij voorbaat door de persoon waar die ‘ik’ voor staat: hetzij door zelfdoding, hetzij door een redactionele halsstarrigheid die niet toestaat dat ‘ik’ en ‘kanker’ in één gedachte-eenheid worden weergegeven:

[naam weggelaten] krijgt in 2014, als ze eenenveertig is, de diagnose borstkanker.

Of

Bij mij wordt in 2014, als ik eenenveertig ben, [weggelaten] vastgesteld.

De romanschrijfster Kathy Acker krijgt in 1996 op negenenveertigjarige leeftijd de diagnose borstkanker. ‘Ik ga dit

verhaal vertellen zoals ik het ken,' zo begint 'The Gift of Disease', het in onkaracteristiek alledaagse stijl geschreven verslag van haar ziekteproces, gepubliceerd in *The Guardian*: 'Nog steeds komt het me vreemd voor. Ik heb geen idee waarom ik het vertel. Ik ben helemaal geen sentimenteel mens. Misschien alleen om te zeggen dat het gebeurd is.' Acker weet niet waarom ze haar verhaal zou vertellen en toch doet ze het: 'Vorig jaar april kreeg ik te horen dat ik borstkanker had.'¹¹ Acker overlijdt in 1997, nog geen anderhalf jaar na haar diagnose.

Iedereen die borstweefsel heeft kan borstkanker krijgen, maar het zijn vooral vrouwen die er de desastreuze gevolgen van ondervinden. Bij vrouwen met borstkanker kunnen die desastreuze gevolgen de vorm hebben van voortijdige dood, een smartelijk sterfproces, ziekmakende behandelingen, ziekmakende nawerkingen van behandelingen, verlies van partners, inkomen en vermogen. Maar die rampspoed is vaak ook het gevolg van het maatschappelijke moeras waarin je bij kanker belandt – klassenpolitiek, achterstelling van vrouwen, ongelijke overlevingskansen op grond van ras, het roterende schema van warrige instructies en brute mystificaties.

Zijn weinig ziektes zo rampzalig voor vrouwen als borstkanker, nog veel minder ziektes veroorzaken zoveel pijn en leed. Die pijn en dat leed worden niet alleen veroorzaakt door de ziekte zelf, maar ook door wat erover wordt geschreven, of niet geschreven, of door de vraag of erover moet worden geschreven, of op welke manier. Borstkanker is een ziekte die zich presenteert als een ontregelende vormkwestie.

Het antwoord op deze vormkwestie bestaat vaak in tegengestelde formuleringen en de interpretaties en correcties van die formuleringen. Voor Lorde, feministisch dichteres en zwart, is het kanker die de formuleringen bepaalt en vormt het zwijgen rond kanker de opmaat tot politieke stellingname: ‘Mijn werk is mijn intrek nemen in de stiltes waarmee ik tot nu toe leefde en ze met mij te vullen tot ze vol zijn van het gedruis van de zonnigste dag en de luidste donder.’¹² Voor Sontag, cultuurcriticus, afkomstig uit de gegoede klasse en wit, betreffen de formuleringen juist het persoonlijke aspect. Zoals ze noteerde onder haar lijstje met mogelijke titels voor wat later *Ziekte als metafoor* zou worden: ‘Uitsluitend met jezelf bezig zijn is bezig zijn met de dood.’¹³

Een vierde titel die Sontag opperde voor haar stuk-dat-nooit-zou-verschijnen was ‘Women and Death’, vrouwen en dood. Ze stelt: ‘Vrouwen sterven niet voor elkaar. “Zusterlijke” dood bestaat niet.’ Volgens mij zag Sontag dat verkeerd. Een zusterlijke dood zou inhouden dat vrouwen voor elkaar sterven; dat is de dood in een vervreemde parallel. Een zusterlijke dood zou betekenen: vrouwen die sterven aan het feit dat ze vrouw zijn. Queer-theoreticus Eve Kosofsky Sedgwick, bij wie in 1991 op eenenveertigjarige leeftijd borstkanker werd vastgesteld, schreef over de onthutsende en soms brute generaannames van de borstkankercultuur. ‘Shit, nu ben ik zeker echt een vrouw.’¹⁴ Zoals S. Lochlann Jain schrijft in het hoofdstuk ‘Cancer Butch’ van het boek *Malignant*: ‘Eén fijn diagnosetje dreigt je omlaag te sleuren naar de archetypische dood die het vrouwelijk lichaam in petto heeft.’¹⁵ Sedgwick is in 2009 aan borstkanker overleden.

Vrouwen sterven dan, zoals Sontag claimde, misschien niet voor elkaar, hun dood aan borstkanker is niet helemaal vrij van opoffering. Althans, wat ons in deze tijd van ‘awareness’, dat lucratieve, in een roze lint gestrikte alternatief voor ‘genezing’, wordt voorgehouden als datgene wat we omwille van de goegemeente moeten prijsgeven, is niet zozeer ons leven als wel ons levensverhaal. De stilte rond borstkanker die Lorde trachtte vol te schrijven is nu het geraas van de onstuitbare productie van taaluitingen over het thema borstkanker. In onze tijd bestaat de uitdaging er niet in de stilte vol te schrijven, maar je te leren verzetten tegen het vaak allesoverstemmende gekakel. De aarzelings van Sontag en Carson om zichzelf te relateren aan kanker heeft inmiddels plaatsgemaakt voor de verplichting, voor vrouwen die het hebben, om dat overal en altijd te doen.

Al zou ik net als Acker kunnen claimen dat ik geen sentimenteel mens ben, de volgende zin verbindt mij en mijn borstkanker in een weliswaar niet sentimenteel, maar tenminste ideologisch verhaal:

In 2014 kreeg ik de diagnose borstkanker. Ik was toen eenenveertig.

Het vormprobleem van borstkanker, kortom, heeft ook een politieke kant. Een ideologisch verhaal is altijd een verhaal waarvan ik me afvraag waarom ik het zou vertellen, maar dat ik tóch vertel. Dat zinnetje met zijn ‘ik’ en zijn ‘borstkanker’ doet zijn intrede in een ‘awareness’ die gevaarlijk alomtegenwoordig wordt. Zoals Jain het beschrijft, is zwijgen niet

langer het grootste obstakel bij het vinden van een remedie voor borstkanker: ‘de overalheid van kanker verzinkt in een drab van nergensheid.’¹⁶

Slechts één klasse mensen die borstkanker hebben gehad krijgt op reguliere wijze toegang tot het rozerode landschap van kanker-‘awareness’: zij die het hebben overleefd. Deze overwinnaars gaan met de narratieve oorlogsbuit strijken. Jouw persoonlijke borstkankerverhaal vertellen, zo luidt de redenatie, is een verhaal vertellen van ‘overleven’ middels neoliberal zelfmanagement – het narratief is dat van het ene individu dat er op tijd bij is, dat zelfonderzoek doet en een mammografie krijgt, van ziekte die geneest door te doen wat de artsen zeggen, door hardlopen, biogroentesmoothies en positief denken. Zoals Ellen Leopold betoogt in *A Darker Ribbon*, haar boek over de geschiedenis van borstkanker, brengt de opkomst van het neoliberalisme in de jaren negentig ook een verandering teweeg in de narratieve conventies ten aanzien van borstkanker: ‘De externe wereld wordt beschouwd als een gegeven, een decor waartegen het persoonlijke drama zich afspeelt.’¹⁷

Uitsluitend over jezelf schrijven betekent niet *alleen* over de dood schrijven, maar, in deze omstandigheden, specifiek schrijven over een soort dood of op de dood lijkende toestand waarin geen plaats is voor politiek, gezamenlijke actie, breder historisch perspectief. De industriële etiologie van kanker, de misogynie en racistische geschiedenis en praktijken van de medische wereld, de onvoorstelbare winstmachine van het kapitalisme en de maatschappelijke scheefstand wat betreft het leed en de sterfte die kanker veroorzaakt, hebben

geen plaats meer in de nu gangbare literaire vorm waarin borstkankerverhalen worden gegoten. Uitsluitend over jezelf schrijven is dan misschien schrijven over de dood, maar over de dood schrijven is schrijven over ons allemaal. Zoals Lorde het uitdrukte: 'Op mijn hart getatoeëerd draag ik een lijst van vrouwen die het niet hebben overleefd, en er is altijd ruimte voor nog een naam: die van mijzelf.'¹⁸

In 1974, het jaar waarin ze de diagnose borstkanker krijgt, noteert Sontag in haar dagboek: 'Mijn manier van denken is tot nu toe zowel te abstract als te concreet geweest. Te abstract: dood. Te concreet: ik.' Dus vergunt ze zichzelf een, zoals zij het noemt, tussenterm: 'zowel abstract als concreet'. Die term – gepositioneerd tussen jezelf en je dood, tussen abstract en concreet – is 'vrouwen'. 'En daarmee,' vervolgt Sontag, 'verrees voor mijn ogen een heel nieuw doodsuniversum.'¹⁹

_ INCUBANTEN

-

-

-

—

-

-

-

—

-

-

-

—

-

-

-

—

-

-

-